

Anđelić Magdaléna

**JANKO ŠAFARIK
VALAMINT TOMANIJA
ÉS ANKA OBRENOVIĆ
SZÉK ÁCS JÓZSEFHEZ ÍRT
NÉHÁNY KÖZVETLEN
LEVELE**

A múlt század hatvanas évei a magyar-szerb kapcsolatokban politikai és művelődési téren egyaránt jelentősek. Ebben az időszakban a Monarchiában élő magyarok és a vajdasági szerbek helyzete egyformán nehéz, s a két nép politikai nézetei olyannyira közelednek egymáshoz, hogy közös akciók megvalósítására gondolnak. Thököly Száva születésének Újvidéken 1861-ben megtartott százéves megünneplését is a bécsi politika elleni együttműködésnek lehet tekinteni.

Ez a korszak Szerbia és a Magyarország közeledésének a korszaka is. Mihajlo fejedelem felesége ekkor még a magyar Hunyadi Júlia grófnő, és ők ketten, de Mihajló fejedelem külön is, többször megfordul Magyarországon, sőt a szerb fejedelemnek birtoka is van ott, Ivánka.

Ez a házasság nem volt hosszú életű, de ebben az időben az európai, s különösen a magyar politikusok köreiben reményt nyújtott a Dunamedence-föderáció létrehozatalának gondolatához, amelynek az élén Obrenović Mihajlo fejedelem állt volna.

Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a szerbiai fejedelemségben, különösen a vezető politikusok között, alkalmas klíma fejlődjék ki a közeledéshez, s így a kontaktusok mind észrevehetőbbek. Ennek sok feltárt bizonyítékát ismerjük, de vannak magán jellegű dokumentumaink is, amelyek e közeledésre utalnak.

Székács József neves magyar társadalmi és közéleti munkás, író és szerbhorvát népdalfordító hagyatékában¹ néhány hozzá írt levelet találtunk Aleksandernek,² Aleksander és Anka Konstantinović-Germani, szül. Obrenović³ fiának neveltetéséről és Budapestre való küldéséről.

A Székácsnak címzett első levelet⁴ (kelt Belgrádban 1859. augusztus 28-án, azaz szeptember 9-én) dr. Janko Šafarik történész írta, aki 1843-tól kezdve Belgrádban élt, előbb mint a Liceum tanára, 1864-től pedig a Državna kneževska biblioteka könyvtárosa.⁵ Šafarik tekintélyes és befolyásos személy volt Mihajlo herceg udvarában, s részt vett az Anka Obrenović (Konstantinović özvegye) gyermekeinek neveltetésével kapcsolatos tanácsadásban is, amikor az a kérdés merült fel, hogy hová küldjék tanulni a tizenegy esztendőes Aleksandart. A választás Székács József budapesti evangélikus püspökre esett, akire az Obrenovićok, mint a rudnai Nikolich család (az Obrenovicok rokonai) gyermekeinek fiatal, lelkiismeretes nevelőjére emlékeztek.

Ehhez az elhatározáshoz valószínűleg hozzájárult még néhány körülmény: Anka nem szeretne volna magától nagyon távol tudni kisfiát, akit rendkívül gyengéden szeretett; valamennyi számba vehető európai központ közül pedig Budapest volt a legközelebbi, a legjobban megközelíthető.⁶ Ezenkívül a család valószínűleg nem óhajtotta, hogy Aleksandar katolikus környezetben neveljék, miután az osztrák katolikus egyház politikája Szerbiában bizalmatlanságot keltett a katolikus egyház iránt, és mert „a városban olyan hírek keringtek, hogy a katolikus egyház Júlia hercegnő révén nagy befolyást gyakorol a szerb népre”.⁷ Így hát Šafarik — abban az időben a belgrádi (és az egész szerbiai) evangélikus egyházközség kurátora látszott a legalkalmasabbnak arra, hogy ebben az ügyben közvetítsen.

Magyar nyelven írt levelében Šafarik megindokolja Mihajlo herceg kívánságát —, aki, mint Székács írja, „Mihály herceg ő kegyelme... tisztes Lelkész Ur betses személye eránti őszinte tiszteletét nyilvánította”. Miután Mihajlo herceg és Anka megtanácskozták a dolgot dr. Pacekkal⁸ is, megkérték Šafarikot, hogy az alábbiakat írja Székácsnak:

„Ők ugyan leginkább szeretnék, hogy ha talán maga Tiszteletes Ur szives volna a fiút házához venni, a fiaival együtt tartani, de ha ez nem volna lehetséges, akkor arra kéretik általam, lenne Ön olly szives, a pesti Evangélikus Gymnasium Professorai, vagy az egyház egyéb tanítóji, vagy akár más jeles, mívelt, s arra való pesti protestáns Uri házak közül valamelyiknél a fiunak helyet találni, s ezt nekünk tudtunkra adni. Fő kívánsága a fiu édes anyjának az, hogy a' fia házi nevelést nyerjen, s hogy valamely derék uri családnál úgy tartassék mint ha saját gyermeke volna, lenne tehát néki nem csak kosztja kvartélya, felszolgálása s.a.t. a háznál, de leginkább morális oktatása, folytonos felügyelése és jó példája, azért is nem akarja valamely nagy nyilvános nevelő intézetbe adni, hanem inkább jó családi körbe.”

A levél folytatásában megemlíti, hogy Aleksandar magánúton egy évig tanulna franciául és angolul, s egyben felkészülne arra, hogy a következő évben rendes tanulóként beiratkozna az első osztályba. „Ami pedig a szerb nyelvbeli oktatást illeti, arra is fog találkozni valami jóra való deák, akár az ugynevezett Tököli féle intézetben is” — írja végül.

A levélre adott választ nem ismerjük. Az említett hagyatékban van Šafariknak még néhány levele, melyet Belgrádban írt a múlt század hatvanas éveiben, de egyikben sem esik említés Aleksandarról.⁹ Aleksandar Budapesten való tartózkodásáról Tomanija Obrenović és leánya Anka leveleiből értesülünk, melyeket 1860. tavaszán és nyarán írtak Székácsnak.¹⁰

1860. április 20-án (május 2-án) Tomanija E. Obrenović a következőket írja Székácsnak szeretett Aleksandar unokájának előrehaladása feletti örömről:

„Ihr wertes Schreiben von 28. april (sic!) erfreute mich ungemein, über die gebrachte Nachricht, wie mein geliebter Enkel Aleksander, schöne Fortschritte in seinen Unternehmungen macht und sich Wohl beunter Ihre weise Leitung das Obererwähnte später auch mit That und Kraft zu beweisen im Stande sein werde.”¹¹

A továbbiakban a levélben köszönetet mond az unokája körüli fáradozásért s a legnagyobb bizalommal reá testálja nevelését:

„Mit vollstem Vertrauen verlasse ich mich Sie alles für ihn zu thun wissen werden, was ihm zu Nutzen, seiner Ausbildung und Gesundheitspflege dienlich sein kann.”¹²

A másik, 1860. május 25-én keltezett levelet Anka írta, valószínűleg Belgrádból, ahol akkoriban tartózkodott (a levélben nincs feltüntetve a keltezés helye). Tartalmának megértését megnehezíti, hogy a kézírás nehezen olvasható, s egyes helyeken a stilizáció sem egészen világos. Anka értesíti a levélben Székácsot, hogy egy unokatestvére fogja őket meglátogatni (mein Neven jungen Germany), és kéri, engedje meg Aleksandarnak, hogy a napot unokatestvérével tölthesse el („erlauben Sie den teueren Sohn mit seinem Cousin den Tag zuzubringen”). Közli, hogy előző nap kapta meg Székács levelét, hogy nem érzi magát a legjobban, részben fivére betegsége, részben a jó édesanyától való elválás miatt, és sejteti, hogy üdülésre kell utaznia. Egyben arra kéri Székácsot, hogy ezt ne közölje Aleksandarral. Anka következő levele július 6-án kelt (évszám nélkül), Manasijában, ahová valószínűleg Mihajlo herceg társaságában utazott (később is járt vele Manasijában üdülni), mivelhogy Júlia hercegné azidőben külföldön tartózkodott.¹³

Ebben értesíti Székácsot, hogy kedves fia már vele van, és anyai szívének minden melegével mond köszönetet azért, amit érte tett Budapesten. Reméli, hogy augusztusban találkozhatnak és tárgyalnak majd Aleksandar jövőjéről. Mindig remélte — folytatja levelében —, hogy Székács továbbra is magánál tartja Aleksandart, ám a jelenlegi körülmények között ez lehetetlen. Kilátásba helyezi, hogy ha ez nem valósul meg, akkor Aleksandar „egy becsületes szerzetes” felügyelete alá kerül.

Az idézett levelekből arra következtethetünk, hogy Aleksandar 1860. tavaszán tartózkodott Székácsék otthonában. Vagy ha nem ott, akkor Székács közvetlen ellenőrzése alatt. Ezt bizonyítja Anka kérése: engedje meg, hogy Aleksandar egy napot az unokatestvérével töltsön. A július 6-án kelt (melyik naptár szerint?) levelében elérékenyülten ír arról, hogy Aleksandar könnyes szemmel emlékezik Székács otthonára: „Wenn ich um Sie alle fragte, da bemerkte ich wie er die Augen niederschlug, und eine Weile still blieb . . . dass die Tränen in Augen blieb . . .”

Ezzel talán hatni akart Székácsra, hogy a nehéz körülmények ellenére is¹⁵ fogadja be a fiút otthonába. De nem állapítható meg pontosan, vajon azt óhajtja-e hogy újból, vagy csak ez után fogadja otthonába. Az is feltételezhető, hogy Aleksandar a pesti evangélikus iskola tanulója volt, mert ez az iskola a parochia tőszomszédságában áll, ahol Székács élt.¹⁶

Tomaniya egy és Anka két idézett levele német nyelven, gót betűkkel van írva. Tomaniáé olvasható, tiszta és helyesírási hibáktól mentes; valószínűleg más írta megbízatásból, mert a végén elnézést kér, hogy ritkán és keveset ír s ez azért van, mert nem ismeri eléggé a német nyelvet:

„Entschuldigen Sie, dass ich der deutschen Sprache unkundig bin, sonst würde ich mehr und öfter mit Ihnen darüber konferieren.”¹⁷

Anka minden bizonnyal sajátkezűleg írta mindkét levelét. Ezek nehezen

olvashatók, látszik rajtuk, hogy sebtében, idegesen írta őket, mert stílusuk és nyelvezetük teljesen csiszolatlan.

Csaknem ugyanabban az időben, amikor J. Šafarik az első levelét küldi Székácsnak, vagyis 1859. szeptember 22-én, Jovan Đorđević is küld egy levelet Újvidékről, a feltevés szerint Vuk Karadžićnak.¹⁸ Az úrfi (gospodičić), akiről a levélben ír s akinek számára Kosta Ruvaracot ajánlja instruktornak, minden bizonnyal Anka fia, Aleksandar. Kovaček feltevése szerint Đorđević a levelet Pestre küldi és nem tartja egész bizonyosnak, hogy Vukhoz szól a levél, mert a SANU levéltárának dobozán levő jelzésen kívül semmi más jel sem bizonyítja, hogy a levél éppen Vuknak szól.¹⁹ Mégis lehetséges, hogy Vuknak szánták, de Belgrádba küldték. Vuk Karadžić ugyanis abban az időben ott tartózkodott, és közeli viszonyban állt Mihajlo herceggel és az Obrenović családdal. Stojanović²⁰ szerint Vuk augusztus 13-án Bécsben volt, de 28-án ismét Belgrádban találjuk. Belgrádból (október 18-án) azt írta a feleségének, hogy az udvar és Tomanija nagyasszony közelében vett ki lakást; kissé tovább pedig Stojanović ezt mondja: „...Vuknak ez a gyakori utazgatása Bécs és Belgrád között kétségtelenül Mihajlo herceg ügyeinek intézésében történt, kinek meghitt tanácsadója és bizalmasa volt.” Hogy a levél Vukhoz szólhatott, azt az a tény is bizonyítja, hogy Miloš herceg már korábban adott neki ilyen megbízásokat.

Vuknak, amikor Kragujevácról útnak indult, még két megbízása volt: hogy egy orvost hozzon Szerbiába, és hogy igyekezzen megfelelő francia nyelvoktatót találni a herceg fiainak... Az oktatóról beszélve Vuk azt mondta Miloš hercegnek, hogy egy protestáns németet volna jó találni (csakhogy az ilyen nem tud szerbül), vagy egy szlovákot. Mégis, legjobbnak véli, hogy a fiait Bécsbe vagy Petrográdba küldje.²¹

És végül: Vuknak Ankával is voltak személyes kapcsolatai. 1841-ben, amikor Vuk Bécsben volt, Anka vállalta egyik lányának keresztanyaságát és a nevét is adta,²² 1859 tavaszán pedig Vuk írt neki a Hadžić-tyal való összekülönbözéséről,²³ nem lehetetlen tehát, hogy Vuk segítségét is igénybe vették, amikor Aleksandar számára megfelelő nevelőt kerestek.

J E G Y Z E T E K

¹ Allami Evangélikus Levéltár, Budapest, Székács József levelezése.

² Aleksandar, Aleksandar és Anka Konstantinović, szül. Obrenović fia (gospodar Jevrem és Tomanija lánya) tisztt volt, a szerb hadsereg ezredese és gárdaparancsnok. Felesége Mileva, a gazdag és tekintélyes trieszti Opujić családból származott, zenével foglalkozott, indulókat stb. komponált. Belgrádban éltek 1900-ig, s amikor Aleksandar Obrenović nőül vette Draga Mašint, elhagyták Szerbiát és Franciaországba költöztek, Párizsban és Nizzában éltek. Aleksandar Konstantinović 1912-ben részt vett a crnagorai háborúban, 50 lovat adományozott a crnagorai seregnek. Nem tudni pontosan, hogyan és hol vett részt a hadműveletekben, de Nikola király crnagorai generálissá léptette elő. Visszatért Franciaországba és Párizsban élt haláláig (1930 körül). Felesége néhány évvel később Dubrovnikban halt meg. Belgrádban szép emlékeket hagytak. Házuk vagy a jelenlegi Kolarac alapítványa helyén, vagy annak közelében volt, ahol valamikor, 1842 előtt a gospodar Jevrem háza állt. — Aleksandar Konstantinović inkább kényelmes bonvivant volt, mint igazi katona, Mileva viszont intelligens, ambiciózus asszony. Két gyermekük volt: Natalija lányuk és Vladimir fiuk. Natalija Mirko crnagorai herceghez ment férjhez és négy vagy öt fiúgyermeket szült, közöttük Mihajlot, akit később Crna Gora királyává kiáltottak ki. Mirko halála után Natalija másodszor is férjhez ment Du Drell belga grófhöz, ezért anyja kizárta az örökségből és dubrovniki meg trieszti birtokait jótékony célokra adományozta. Aleksandar fia, Vladimir, egy magánál jóval

idősebb gazdag amerikai nőt vett el. Nem volt gyermekük. Második felesége francia volt, akitől fia született, de ez franciának érezte magát. Vladimír nem tudta megtartani a rangját, habár feddhetetlen életet élt. (Az adatok Milan Stoimirović-Jovanovićtól származnak, 1964. november 18-án kelt levelében közölte e sorok szerzőjével. A levél az újvidéki Matica srpska kéziratárában található).

³ Anka Konstantinović, gospodar Jevrem és Tomanija Obrenović lánya, Aleksandar Konstantinović-Germani bánáti nagybirtokos özvegye.

⁴ Még néhány Safarik-levéllel együtt megtalálható Székács József hagyatékában, az említett levéltárban.

⁵ A 4/16. V 1864. keltezéssel Székácsnak küldött levélben így írta alá nevét: Fürstl. serb. Landesbibliothekar.

⁶ Feltevés szerint: Triva Militar szóbeli közlése alapján.

⁷ Drag. Stranjaković, *Mihajlo i Julija*, Beograd, 1940, 28. — Arról, hogy a szerbek szívesebben küldték gyermekeiket az evangélikus iskolákba, tanúskodik Mita Kostić *Dositaj Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII i XIX veka* műve is, 229. old.

⁸ Mihajlo herceg udvari orvosa.

⁹ Az 1860. V. 28-án kelt levelében Safarik mint az evangélikus egyházközség tagja és kurátora arra kéri Székácsot, hogy gazdag magyar polgárok és az evangélikus válású nemesek között gyűjtsön adományokat egy iskola és paplak építésére: „... az előkelő magyar urakat, és jó módú pesti evangélikus lakosokat arra felszólítani, hogy a szegény szomszéd Belgrádi egy hitű felebarátoknak segéd kezét nyújtsanak. E mellett tsak az kérésünk, hogy nagyon tisztelt Lelkész ur tsak az olyan mágnás, főnemes és vagyonos pesti polgár urakat szólítsa fel magány uton 's ha lehetséges ezen áldozatot kívánni kegyedtől, személyesen ezen áldozatra, kiknek ez által nem lessz terhükre, hanem alkalmat fog adni az élő keresztény szeretet tettere...”

Mint hogy az egyházközséget túlnyomórészt bevándoroltak és szegény iparosok képezik, akik saját pénzükből nem képesek építkezni, kéri Székácsot, hogy a tehetősebb evangélikusok ne utasítsák el a segítséget szegényebb felebarátaiktól. A május 4/16-án német nyelven írt választ Székács levelére. Ebből megállapíthatjuk, hogy Székács bizonyos dr. Czpakayt ajánlotta orvosul. Safarik utasítja, hogy írjon Anastas Jovanovićnak, Mihajlo herceg udvari igazgatójának is, hogy ez tanácskozhasson dr. Pačekkal is. „különbön nagy örömet okozna, hogy segítségére lehetek annak, akit Ön ajánl” — fejezi be levelét Safarik.

¹⁰ Tomanija egy és Anka két levelére, melyekről ez a dolgozat szól, Székács levelezésének rendezése közben bukkant dr. Mályusz Elemér és dr. Súlyom Jenő budapesti egyetemi tanárok.

¹¹ Fordítása: Április 28-án kelt becses levele, mely azt a hírt hozta, hogy szeretett unokám, Aleksandar, szépen halad munkájában és jól érzi magát, nagyon megörvendeztetett. Nem érzem másként és joggal hiszem, hogy a fiú az Ön bölcs felügyelete alatt abban a helyzetben lesz később, hogy a fent elmondottat tettekben is igazolja.

¹² Teljes bizalommal testálom Önre, hogy tegyen meg érte mindent, ami hasznára lehet, s a nevelését és egészségét elősegíti.

¹³ Drag. Stranjaković, i. m. 24.

¹⁴ Amikor megkérdeztem az Önre vonatkozó dolgokról, észrevettem, hogy lehányja a szemét és egy ideig hallgat... szemében könnyek csillantak.

¹⁵ Anka valószínűleg arra a küzdelemre céloz, amely jelentős szerepet játszott a magyar protestánsok történetében 1859—1860 között.

¹⁶ Dr. Súlyom Jenő szóbeli közlése alapján.

¹⁷ Bocssáson meg, hogy tájékozatlan vagyok a német nyelvben, különben többet és gyakrabban írnék Önnek.

¹⁸ A levelet dr. Božidar Kovaček találta meg a SANU levéltárában (LXXXII/1 doboz, 8316 sz.); a kartoték szerint Vukhoz írt levél. Teljes egészében így hangzik: „U Novom Sadu 22. sept. 1859. — Visoko poštovani Gospodine! K onome, što sam Vam u poslednjem pismu javio za ona tri mladića koja bi kao instruktora za nepoznatog mi gospodičića preporučiti mogao, dodajem sad i to, da je jedan od ove trojice Kosta Ruvarac iz Sasa — koji će sad u I godinu prava da pode — pre tri dana u Peštu već otišao, i tako Vam on prvi stoji već na raspoloženju, jer mi je kazao, da će se ove kondicije dragovoljno primiti, budući da druge za sad još nema. Ako bi taj gospodičić u gimnaziju išao, onda mu ja ne bi znao boljega naći, jer je Ruvarac u svakom obziru mustra za omladinu našu. — Ostajem s poštovanjem Vaš J. Đorđević.

¹⁹ B. Kovaček, *Jovan Đorđević*, Novi Sad, 1964, 167.

²⁰ Ljubomir Stojanović, *Život i rad Vuka St. Karadžića*, Beograd, 1924, 696—697.

²¹ I. m., 327.

²² I. m., 503.

²³ I. m., 491.